

УДК 37.018.32 (477.87) "1945/..."

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ НА ЗАКАРПАТТІ У ПОВОЄННІ РОКИ

Машкаринець-Бутко Анжеліка Іванівна
м.Ужгород

В статті розкриваються суть і завдання інтернатних закладів на Закарпатті у повоєнні роки. Детально аналізуються історико-культурні передумови їх становлення – від виникнення і аж до сучасного етапу, для якого є характерним оновлення змісту, форм, методів, засобів формування особистості вихованців в умовах особистісно зорієнтованої освіти і виховання.

Ключові слова: інтернатні заклади, діти-сироти, виховання, становлення, етапи, освіта, модернізація.

Соціальне сирітство-відносно новий феномен життя українського соціуму. Загального поширення він досяг, починаючи з 50-х років сучасного століття. Соціальне сирітство має тенденцію до поширення і на Закарпатті. Вітчизняні науковці: Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, І.В. Пеша відзначають, що: "Серед основних причин збільшення соціальних сиріт, крім традиційних (асоціальна поведінка батьків, поширення алко-голізму та наркоспоживання), з'явилися і нові, характерні для періоду активних реформ у суспільстві, а саме: інфляція, безробіття, економічна нестабільність, зростання злочинності, бідність" [6, с.5]. Не випадково останніми роками становище дітей значно погіршилося. І це аксіома, адже докази цього навколо нас.

А тому документом актуального соціального значення є Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною в 1991 році. Грунтуючись на першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, вона визнає пріоритет інтересів дитини у суспільстві, наголошує на недискримінації дитини за будь-якими ознаками чи мотивами, і що головне-на необхідності особливої турботи держави та суспільства про соціально-депривованих дітей: сиріт, інвалідів, біженців, правопорушників.

В Конвенції зазначається, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, не повинна в її ж інтересах залишатися в такому оточенні і має право на особливі захист і допомогу держави (Стаття 20).

Спираючись на силу своїх національних законів, держави мають забезпечувати, за необхідністю, зміну догляду за дитиною. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, усиновлення або, як крайній випадок, направлення дітей до відповідних установ на утримання.

Незважаючи на активні радикальні зрушення у глобальному процесі виховання підростаючого покоління на Закарпатті концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, практично не знає змін. Як і раніше для таких дітей єдиним реальним шляхом влаштування їх долі залишається інтернатна система утримання та виховання, яка потребує оновлення і удосконалення.

Оновлення системи шкіл-інтернатів в контексті сучасної освітньої парадигми, передбачає розкриття особливостей розвитку змісту, форм, методів, засобів формування особистості вихованців в умовах становлення системи інтернатних закладів.

Потребою модернізації системи виховання в інтернатних закладах на Закарпатті та відсутності системного підходу до розробки проблеми визначається актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає у виокремленні основних етапів становлення та розвитку системи шкіл-інтернатів на Закарпатті у повоєнні роки, та виявленні особливостей виховної діяльності на кожному з них. Досягненню мети сприяло виконання наступних завдань:

1. Аналіз проблеми безпритульних дітей з погляду сучасності.
2. Здійснення аналізу джерельної і теоретичної бази дослідження.
3. Виокремлення та аналіз основних етапів становлення та розвитку системи шкіл-інтернатів на Закарпатті у повоєнні роки.

Сучасне сирітство в більшості своїй – це наслідок недостатньої уваги суспільства до соціальних проблем сімей, у яких є діти. Сирітство тривалий час вважалося закритою темою. Аби не

травмувати громадську свідомість, про нього не прийнято було говорити. Ускладнює ситуацію з дітьми-сиротами і прогресуюча тенденція порушення структури сім'ї, погіршення виховної роботи з дітьми та батьками.

Крім того, спостерігається тенденція до зростання кількості дітей, які законом не визнані як такі, що позбавлені батьківського піклування, але фактично можуть вважатися сиротами, оскільки батьки за будь-яких причин належним чином не займаються їх вихованням: діти з асоціальних родин, “діти вулиці”, жебраки тощо. Дітей, які при живих батьках не мають необхідної опіки та виховання у сім'ї, незалежно від офіційно визнаного статусу, можна розглядати як “соціальних сиріт”, фактично позбавлених батьківського піклування. Доля таких дітей вирішується органами опіки та піклування, що функціонують при місцевих органах виконавчої влади. Опіку над ними згідно із Конституцією бере на себе держава, влаштовуючи їх у дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати.

Інтернатні заклади це навчально-виховні або виховні, що забезпечують дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя [5, с.1].

На Закарпатті існує багато інтернатних закладів. Їх становлення відбувалося поступово, поетапно.

На першому етапі виникнення шкіл-інтернатів (45-60 рр. ХХ ст.), у центрі уваги управлінських органів освіти була діяльність дитячих будинків. Упродовж 1946-1947 років обласним відділом освіти спільно з Інститутом удосконалення вчителів було вивчено стан роботи, умови проживання та навчання дітей у цих закладах. Відповідними документами узагальнено матеріали, було вжито конкретних заходів щодо покращення їхньої діяльності.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 4-го грудня 1946 року. Ном.2022 “Про поліпшення стану опіки і патрунування дітей-сиріт УРСР”, обласний виконком відмічає, що по Закарпатській області органи народної освіти провели значну роботу у справі влаштування дітей-сиріт в дитбудинки на патронат, всиновлення та опіку [1, с.26].

По Закарпатській області було відкрито 3 дитячі будинки в яких станом на 4-те грудня 1946 року виховується 557 чол. дітей-сиріт [там само].

Також в Ужгороді було відкрито спецдитбудинки для дітей, батьки яких загинули на фронтах Вітчизняної війни.

У другій половині травня 1948 року у всі “округи”(райони та міста) відряджалися інспектори обласного відділу освіти, які більшість свого робочого часу перебували в інтернатних закладах з метою вивчення фактичного стану справ на місцях і надання необхідної допомоги та виправлення існуючих недоліків. Ними систематично вивчалися рівень знань і практичних навиків учнів, організація позакласної діяльності, робота шкіл-інтернатів у цілому. Про що свідчать переглянуті нами в архіві звіти перевірок багатьох шкіл-інтернатів Закарпатської області [2, с.5].

Одним із найголовніших завдань післявоєнного періоду в галузі освіти було здійснення загального обов'язкового навчання, з яким освітяни області успішно справилися. Виконками місцевих рад відповідали за охоплення дітей навчанням у школах-інтернатах і в разі потреби притягали до відповідальності осіб, винних за невідвідування їх дітьми. У радах були створені так звані культурно-освітні комісії, які дбали про залучення дітей до навчання, про матеріальну допомогу дітям-сиротам. Для допомоги малозабезпеченим дітям у школах створювався фонд всеобучу, кошти якого використовувалися для надання необхідної допомоги учням. Для дітей, які проживали на значній відстані від школи, організовувалася підвіз. При семирічних і середніх школах сільської місцевості для учнів, які проживали на значній відстані від школи, організовувались шкільні інтернати, що утримувались за державні кошти.

Їхня кількість щороку зростала. Однак держава не обмежувалася тільки цими заходами для здійснення загального навчання. Після війни залишилося багато дітей-сиріт і напівсиріт, а також таких, які стали переростками і не могли навчатися в загальноосвітніх школах. Про таких дітей проявляли особливе піклування.

У 1956 році в м. Хуст, а в 1957 році в м. Мукачеві були відкриті перші дві школи-інтернати на 660 учнівських місць.

На другому етапі створення і розбудови мережі шкіл-інтернатів (60-80 рр. ХХ ст), для успішного вирішення нових завдань у справі навчання і виховання молоді була розроблена програма перебудови народної освіти, що знайшла своє втілення у законі “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР”, який був прийнятий 17 квітня 1959 року.

Перебудова системи освіти, дальше удосконалення навчально-виховного процесу в напрямку зміцнення зв'язку школи з життям вимагали ставити одним із важливих завдань розвитку шкіл-інтернатів у післявоєнний період забезпечення їх відповідними педагогічними кадрами. Як зазначають закарпатські науковці у своїй монографії: “З цією метою щороку проводяться курси, семінари, науково-практичні конференції, педагогічні читання, тощо. Так, наприклад, у 1959 році підвищили кваліфікацію на місячних курсах 38 вихователів шкіл-інтернатів” [4, с.184].

У 60-80 роках ХХ ст. продовжувався активний процес розвитку не тільки освітньої галузі, але й усіх сфер народного господарства на Закарпатті. Зокрема у цей час особлива увага була звернута на виконання Постанови Ради Міністрів УРСР від 8 грудня 1966 року “Про заходи дальшого покращення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР”. Постанова зобов'язувала громадські організації сприяти шефству промислових підприємств, кооперативних організацій над закладами освіти для надання їм допомоги у зміцненні матеріальної бази і вихованні учнів. Також нею передбачалося розширення мережі шкіл-інтернатів, дитячих будинків, пришкільних інтернатів, будинків для вчителів, а підприємствам і організаціям дозволялося безкоштовно передавати школам-інтернатам устаткування і матеріали, а також виділяти кошти на будівництво, ремонт і обладнання.

У планах житлового будівництва передбачалися капітало-вкладення на спорудження пришкільних інтернатів для учнів, а також квартир для вчителів при будівництві у сільській місцевості. Завдяки цьому зростала мережа шкіл-інтернатів. У цей період уже функціонувало 15 загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Створюються умови для навчання дітей з різними фізичними вадами. Саме для такої категорії дітей відкрито школи-інтернати у М.Березному, Вілоку, Імстичеві, Липовому, Часлівцях та селищі Солотвино. Зміцнено матеріальну базу Ужгородської школи-інтернату для глухонімих та Мукачевської – для сліпих дітей. Ця освітня система постійно удосконалюється і розвивається.

Слід зазначити, що в цей час сформувалася ціла плеяда творчих керівників шкіл-інтернатів та вчителів. Багато добрих справ залишилося на їх рахунку. Помітних успіхів у цей період домоглися вчителі: Н.І.Карплевська-з Ужгородської школи-інтернату №1, М.Б.Хімич – з Великоберезнянської школи-інтернату та багато інших.

Окремі інтернатні заклади, що мали необхідну матеріально-технічну базу і кваліфіковані кадри, за рішенням облвиконкому здійснювали професійну підготовку. Зокрема, у питанні трудового, професійного, і допрофесійного навчання здобула значних успіхів Хустська школа-інтернат, де під керівництвом тодішнього директора І.М.Магулі склалася ефективна система трудового виховання в процесі вивчення учнями основ наук, про що докладно можна ознайомитися у присвяченій їй книзі [3]. Також вміло організовували цю роботу керівники та педколективи Н.Ворітської школи-інтернату, яку очолював – І.Ф.Шумський, Буштинської – О.В.Болдирева, Виноградівської – І.В.Матола та інші.

Третій етап-період розквіту шкіл-інтернатів (80-90 рр. XX ст.). У 80-90-х роках минулого століття активно продовжувався процес покращення діяльності шкіл-інтернатів, удосконалювалися форми і методи роботи, здійснювалось трудове навчання і професійна орієнтація учнів, зростав і міцнів кадровий потенціал, поліпшувались умови для навчання учнів та праці вчителів. Набрала широкого розмаху шефська допомога школам-інтернатам базовими промисловими підприємствами, колгоспами, радгоспами, установами, спонсорами, меценатами, людьми доброї волі. Поряд з удосконаленням навчально-виховного процесу, поза-класних форм роботи продовжувала зміцнюватися навчально-матеріальна база інтернатів, була введена в експлуатацію велика кількість новобудов.

Статистичні дані за 1986 рік стверджують, що в області при 94 школах функціонували інтернати для учнів на 3,5 тис. місць. Працювали 14 масових загальноосвітніх шкіл-інтернатів та 11 допоміжних шкіл-інтернатів для дітей з різними формами захворювань [4, с.206].

Незважаючи на те, що успіхи в розвитку освіти 50-80-х років у Закарпатті були незаперечними, однак цьому періоду притаманна і низка недоліків.

Авторитаризм влади вибудовував командно-адміністративну управлінську структуру в керівництві освітою, яка не сприяла розвитку демократичних інститутів в освітній системі. Швидко нарощування кількості вчителів не завжди супроводжувалося відповідним ростом їх фахової підготовки та науково-методичної досконалості, крім цього, за весь період розвитку шкіл-інтернатів освіта фінансувалася як місцевими, так і загальними органами за залишковим принципом. У другій половині 80-х років економіка країни опинилася в стані глибокого застою. І тому, матеріальна база ряду шкіл-інтернатів також почала переживати початок кризи.

Четвертий етап (90 рр. XX ст.), характеризується поглибленням кризи системи виховання в школах-інтернатах і пошуках шляхів виходу із важких умов. Значна їх кількість розміщувалася в нетипових приміщеннях (особливо в сільській місцевості), велика кількість цих закладів потребувала реконструкції та модернізації, але через брак коштів не було можливості утримувати школи в належному порядку. Багато з них не мали каналізаційної системи, центрального опалення. У ті часи навіть не ставилося питання впровадження в навчальний процес електронно-обчислювальної і комп'ютерної техніки. Інтернатні заклади залишилися наодинці із своїми проблемами, турботами, без чітко окреслених перспектив. Великої шкоди функціонуванню шкіл-інтернатів було завдано через існування і вкорінення таких явищ, як корумпованість чиновників, обесцінення суспільних цінностей, відсутність системної підготовки вихователів для шкіл-інтернатів та інші.

П'ятий етап (сучасний – початок XXI ст.). В сучасних умовах інтернатні заклади не забезпечують у повній мірі своїх вихованців необхідними для подальшого самостійного життя компетентностями.

І справа тут не тільки у застарілому обладнанні, невідремонтованих приміщеннях. Зникає почуття "єдиної родини", солідарності, співчуття, братерства між вихованцями, які народжуються у спільних справах, колективних виховних заходах тощо.

Сучасний етап розвитку шкіл-інтернатів характеризується активним пошуком шляхів реформування та їх оновлення, розвитком змісту, форм, методів, засобів формування особистості вихованців в умовах особистісно зорієнтованої освіти і виховання, модернізацією структури та механізмів функціонування закладів нового типу.

Висновки. В ході ретроспективного аналізу нами вивчено історичні та соціально-педагогічні передумови створення інтернатних закладів освіти, виділено основні етапи їх розвитку, досліджено організаційно-педагогічні проблеми, які вирішувались у період становлення загальноосвітніх шкіл-інтернатів на Закарпатті. Нами виокремлено п'ять етапів у розвитку системи шкіл-інтернатів Закарпаття у повоєнні роки. Їх назва відображає особливості кожного з виокремлених етапів: перший або початковий (етап виникнення шкіл-інтернатів); другий (етап створення і розбудови мережі шкіл-інтернатів); третій (період розквіту шкіл-інтернатів; оновлення змісту виховної діяльності); четвертий (занепад і криза соціального інституту виховання у формі шкіл-інтернатів); п'ятий (сучасний етап оновлення змісту, форм, методів, засобів формування особистості вихованців в умовах особистісно зорієнтованої освіти і виховання).

Отже, проведене дослідження підтвердило, що на певних етапах розвитку нашого суспільства виникали різні типи навчально-виховних закладів. Виконавши свою соціальну функцію, вони замінювалися іншими. На вимогу часу створювалися і розвивалися численні напрями суспільного виховання дітей на Закарпатті: дитячі притулки, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, школи соціальної реабілітації, навчально-реабілітаційні центри.

І хоча на Закарпатті напрацьовано значний позитивний досвід організації різних форм родинного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізації їх природних прав на проживання в сім'ї. Тобто мова йде про прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Далеко не всі діти можуть бути усиновлені, а тому для них єдиним виходом залишаються школи-інтернати.

Також, проблеми неповних сімей, збільшення кількості дітей-сиріт, хворих дітей та дітей-інвалідів, ріст безпритульності, дитячої злочинності довели доцільність організації саме таких навчально-виховних закладів, їх подальшого розвитку і вдосконалення.

Вивчення і узагальнення досягнень кращих шкіл-інтернатів дають змогу визначити оптимальні умови для підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Тому, загальноосвітні школи-інтернати відігравали і відіграють велику роль у розв'язанні важливого державного завдання виконання Закону про всеобуч.-у формуванні гармонійно розвинутої особистості, підготовці вихованців до самостійного життя і праці, створенні належних умов для їх соціального захисту.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у розгляді трансформації змісту навчально-виховної роботи в системі інтернатних закладів.

Література та джерела

1. ДАЗО.-Ф.Р.165. – Оп.3. – Рішення 1341. – Арк.26.
2. ДАЗО. – Ф.Р.165. – Оп.2. – Од.зб.82. – Арк.5.
3. Магула І.М. Хустська школа-інтернат / І.М. Магула, І.А. Калинич. – К.: Радянська школа, 1963. – 215с.
4. Освіта Закарпаття: Монографія / [В.В.Химинець, П.П.Стрічик, Б.М.Качур, М.І.Талапканич]. – Ужгород: Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 464с.
5. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України у справах сім'ї, дітей та молоді від 21.09.2004р.№747/460. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 7жовтня 2004р. за №1278/9877. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.osvita.irpin.com>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [Л.С.Волинець, Н.М.Комарова, О.Г.Антонова-Турченко, І.Б.Іванова та ін.]. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 1998. – 117с.

В статье раскрываются сущность и задания интернатных учреждений в Закарпатье в послевоенные годы. Детально анализируются историко-культурные предусловия их возникновения – от самого начала до современного этапа, для которого есть характерным обновление содержания, форм, методов, средств формирования личности воспитанников в условиях личностно ориентированного образования и воспитания.

The article reveals the essence and the task of boarding schools in Transcarpathia in the postwar years. Detailed analysis has been conducted of historical and cultural conditions of their development - from emergence until the current stage, which is typical for updated content, forms, methods of formation of individual students in a learner-oriented education.

Keywords: boarding schools, orphans, education, development, stages, education and modernization.